

Hat sanatında kullanılan çeşitli renk ve kıvamdaki sıvı yazı malzemesidir. Arapça'da midâd ve hibr, Farsça'da siyâhî, zekâb, zügâlâb denilir. Birkaç maddenin birleşiminden oluştuğu için Türkçe'de mürekkep denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Kehf Sûresi 109. âyette ***“De ki : Eğer Rabbinin sözlerini (yazmak) için denizler mürekkep olsa, onun bir benzerini de destek için getirmiş olsak, Rabbinin sözleri bitmeden, denizler biterdi.”*** Lokman Sûresi 27.

âyette mürekkep lafzen zikredilmeden aynı mana ifâde edilmektedir.

“Eğer yerdeki ağaçların hepsi kalem, deniz, ardından yedi deniz daha mürekkep olsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphesiz Allah, çok güçlüdür, işi sağlam yapandır ve yaptığında hikmet bulunandır.”

Çeşitli hadislerde de mürekkepten söz edilmekte, Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine mürekkebi iyi yapmalarını emrettiği rivâyet edilmektedir.

Çeşitli yazılı belgelerden, milattan önce Akdeniz ve Anadolu çevresindeki farklı kültürlerde yaygın biçimde siyah is mürekkebinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Milattan önce 2500 yıldan beri kullanıldığı bilinen Çin mürekkebi (çini mürekkep), iki birim reçine isiyle on iki birim zamk ve bir birim “kalkanthos” un karışımı ile elde edilir. İnce ve sabit özelliğiyle yazı, mimarî çizim ve tarama resimlerde çokça kullanılır.

Eski medeniyetlerde mazı mürekkebi, demir oksitli mürekkep, metalik mürekkep çeşitleri, mürekkep balığının mürekkep torbasından salgılanan siyah maddeden yapılan mürekkep, ateşte pişmiş purpura ve deniz kabukları, zincifre, kermes, lak, koşnilden kırmızı mürekkep, altın ve gümüş mürekkep gibi çeşitler yapılmıştır.

İslâm kültüründe eski yazma kitaplarda parlaklık ve siyahlığını koruyan is mürekkebinin ana unsuru bal mumu, bezir yağı, nef t yağı ve gaz yağı gibi maddelerin usulüne uygun olarak yakılmasıyla elde edilen istir. Camilerde yakılan yağ kandillerinden çıkan is ancak âdî mürekkep yapımında kullanılmaktaydı. Süleymaniye Camii'ndeki is odası günümüze gelmiş bir örnektir.

Cami içindeki hava cereyanları hesaplanarak zeytinyağı ile yanan kandillerden çıkan islerin Haliç kapısı üzerindeki menfezlere gidip yukarıdaki odada toplanması sağlanmıştır.

Gülzâr-ı Savab'ın (s. 93) tarifine göre mürekkep elde etmek için birkaç toprak çanağa halis bezir yağı doldurulup rüzgârsız bir yerde içine kısa bir fitil konularak yakılır. Çanakların üzerine başka çanaklar kapatılır. Çıkan isler ateşten kızıp yanmadan üstteki çanaklar kaldırılır ve kuşkanadıyla bir kâğıda alınır. Toplanan isler, birkaç kat mesâmatlı kâğıda sarılarak ekmek hamuru içine konulup fırında pişirildiğinde isteki yağ ekmeğe geçer. Yağlı is, yapılacak mürekkebi bozduğundan bu şekilde temizlenmiş olur. Ancak günümüzde artık böyle zahmetli şekillerde is elde edilmesi yerine karbon 25 printex u hazır olarak alınıp kullanılmaktadır. Is mürekkebinin terkibine giren ve onu kâğıt üzerine tespit eden Arap zambının iyisi Sudan'dan gelen "cellâbi" nevidir. İyi zamb soğuk su ile ıslatıldığında bir gecede erimelidir. Boza kıvamındaki zamb mahlûlü önce sık dokulu bezden geçirilerek süzülür.

Kaynaklarda değişik formülleri hakkında bilgi verilen is mürekkebinin yapılış tarzı zamanla giderek sadeleşmiştir: İs, zamb mahlûlü, saf su. Son mürekkepçilerden Hattat Necmeddin Okyay'ın tarifine göre, süzülmüş ve bekletilmiş boza kıvamındaki Arap zambı mahlûlü taş havana konup içine azar azar is atılarak taş tokmak yardımıyla zamka yedirilir. İs havalandığı için birden konulmayıp yavaş yavaş karıştırılır ve tokmakla dövülmeye başlanır. Koyulaştıkça su eklenir. Tokmak öyle vurulmalıdır ki tabanca gibi patlamalıdır. Mürekkebin kalitesi isin iyice ezilip zambın içinde erimesine bağlıdır. Bu da günlerce dövmekle sağlanır. Necmeddin Okyay, güçlü kuvvetli bir hamal tutup ona nezaret ettiğini ve yarım saatte ne kadar tokmaklandığını sayarak mürekkebin kıvama gelmesi için kaç darbe vurulduğunu hesapladığını belirtir. Mürekkebin yapılması bitinceye kadar kaç yarım saat vurulduysa onu evvelce bulduğu rakamla çarpar. Böylece bir havan mürekkep imali için yaklaşık 500.000 defa tokmaklanması icap ettiğini bulur. Eskiler ise 80.000 tokmak vurulması gerektiğini söylemiştir. Bir birim is için dört birim Arap zambı konur. Zamb beş birim olursa bu nevi mürekkeple yazıldığında parlak görünür, fakat akıntısı eksilir, zor yazılır, zamanla çatlama ihtimali de vardır. Dört birimden az zamb konarak yapılmış mürekkeple yazılanlar ise, el sürüldüğü vakit çıkar ve siyahlık verir.

Bu şekilde yapılan mürekkep çuhadan süzülerek içinde yabancı madde kalmaması sağlanır ve yazının nevine göre sekiz on misli sulandırılıp kesafeti ayarlanır. Eski mürekkepçiler, kendilerinden mürekkep isteyenlere hangi tür yazı için kullanılacağını sorarlardı. Çünkü sülüs için ayrı, ta'lik için ayrı, nesih için ayrı kıvamda mürekkep bulunurdu. Fazla sulu ise kâğıt üzerinde siyah yerine gri renk veren ve makbul olmayan bir mürekkebi koyulaştırmak için suyu uçurulur. Yazarken pratik bir çare olarak mürekkebi koyulaştırmak icap ederse sol elin baş ve şahadet parmakları arasındaki çukurluğa birkaç damla mürekkep konur. Vücut hararetiyle suyu azalan mürekkep koyu renk vererek yazar. Zambı fazla olan mürekkeple yazılan yazılar geç kurur. Bu yazılar rutubette kalırsa zamanla karşı sayfaya yapışabilir. Bal mumu ve bezir yağından yapılan is mürekkebi sulu olursa gri yerine devetüyyü rengi verir. Bezir isine başka

maddeler ilâvesiyle elde edilmiş mürekkeple yazılan yazılara güneşte yandan bakılınca rengârenk görünür. Bu mürekkebe “tâvûsî” denir. İs mürekkebinin çok kullanıldığı eski dönemlerde havanda fazla dövülme imkânı bulunamazsa, az dövülmüş mürekkep kapalı bir kap içinde çok açılıp kapanan kapılara veya uzun yola çıkarılan develere asılarak hareket halinde sarsıntı ile terbiye edilmesi sağlanırdı. Günümüzde çok farklı düzeneklerle, hatta hususî mürekkep makineleriyle mürekkep imâl edilmeye başlanmıştır.

İs mürekkebinin, zamanla hiçbir surette solmadığından solüsyon tarzındaki Batı usulü mürekkebe karşı üstünlüğü vardır. Ancak bugünkü kalem sisteminde kullanışlı olmaz, kamış kalem için mükemmeldir. Bu mürekkep bir “is süspansiyonu”dur, yani is parçacıkları erimeden zamkın yardımıyla suda asılı kalmıştır. Âhârlı kâğıda bununla yazıldığı vakit yüzeyde kalır, silinip kazınmaya, hatta yalanmaya müsâittir. Bu hâl ise eski sanat yazılarımız için gerekli bir husus olup okumuş yazmış kimseler hakkında kullanılan “mürekkep yalamış” tabiri de buradan gelir.

Sanat eserlerini yazmak üzere kullanılan mürekkep kendi kendine kurumaya terk edilir. Ancak resmî yazıların çabuk kurutulması için yazının üzerine “rîh” veya “rîk” denilen renklendirilmiş bir çeşit ince kum, içine konulduğu rıhdan yardımıyla serpilirdi. Aynı maksatla -Viyana’dan getirildiği için- Beç rıhı denilen bir çeşit yıldız kırpıntısı da kullanılmıştır. Bu rıh is mürekkebi kuruduğu zaman, içinde çok güzel görüntü verir.

Eskiden çok değişik renklerde (gülgûnî, lâcivert, âsumanî, yeşil...) mürekkep yapılmışsa da en çok kullanılanları sarı (zırnık), kırmızı (la’l ve surh), beyaz (üstübeç) ve altın (zer) mürekkepleridir.

Bunlara ilâve olarak günümüzde çok daha değişik renklerde ve özelliklerde mürekkepler yapılmakta ve kullanılmaktadır. Renkli dokulu kâğıtlar ve renkli mürekkepler kullanılarak bazen tezhibe ihtiyaç duyulmadan, hoş levhalar yazılmaktadır. Akrilik boyalardan, oksit boyalardan çeşitli markalarda güzel renkli mürekkepler bulunmaktadır.

Yusuf Bilen